

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

KREITI YA 12

SEPEDI LELEMETLALELETŠO LA BOBEDI (SAL)

LEPHEPHE LA PELE (P1)

EXEMPLAR 2008

MEPUTSO: 100

NAKO: 2 DIIRI

PALOMOKA YA MATLAKALA A DIPOTŠIŠO KE 9.

DITAELO LE TSHEDIMOŠO

1. Lephephe le, le arotšwe ka dikarolo tše THARO e lego A, B le C.
KAROLO YA A: Tekatlhaologanyo
KAROLO YA B: Kakaretšo
KAROLO YA C: Thutapolelo le Tirišo
2. Araba dipotšišo ka moka.
3. Karolo ye nngwe le ye nngwe e ngwalwe letlakaleng la yona.
4. Badišiša ditaelo ka šedi, gore o kgone go araba dipotšišo go ya ka moo o laelwago.
5. Itswalanye le dipotšišo pele o ka thoma go di fetola.
6. Tatelano ya dikarabo e swane le ya dipotšišo.
7. Ngwala ka bothakga, o šomiše polelo ya maleba ye e hlwekilego.

KAROLO YA A: TEKATLHAOLOGANYO**POTŠIŠO 1**

- 1.1 Badišiša ditemana tše di latelago gore o kgone go araba dipotšišo tša go di latela:

Batho ka moka re rata dijo tše di nago le phepo. Batho ba bantšhi ba rata merogo le ge ba se na mašemo. Bona ba e hwetša mebarakeng. Beng ba mebaraka ba hwetša merogo go tšwa mašemong le ka dirapaneng. Merogo ye bjalo ka leroto, theepe, monyaku le ye mengwe, ke ya tlhago. Merogo ya go bjalwa ka mašemong le ka dirapaneng, e akaretša sepenetšhe, kherote, khabetšhe, matapole, digwere, bjalobjalo.

Mašemo a fepa batho le ka dijo tša go swana le mafela, dinyebu, maraka, le tše dingwe. Tšona di lewa lehlabula. Kgale go be go sena dilo tše bjalo ka ditšidifatši. Go be go dirišwa mekgwa ya go fapana go dira gore dijo di se ke tša senyega. Merogo le mafela di be di omišwa. Mafela a be a omišwa ka go kadietšwa mola a mangwe a lotwa ka dišegong. Ka lebaka la theknolotši, merogo bjale e bolokwa ka mekgwa ya go fapana gomme ya romelwa mebarakeng ya kgole. Merogo yeo e fihla e se ya loba phepo yeo batho ba e nyakago.

- 1.1.1 Merogo e hola batho ka eng? (2)
- 1.1.2 Batho bao ba se nago mašemo ba hwetša merogo kae? (1)
- 1.1.3 Efa mehuta ye MEBEDI ya merogo yeo e melago ka tlhago. (2)
- 1.1.4 Batho kgale ba be ba boloka merogo bjang? (1)
- 1.1.5 Ke eng seo se lotwago ka dišegong? (1)
- 1.1.6 Efa mehuta ye MEBEDI ya merogo yeo e bjalwago mašemong le dirapaneng ntle le yeo e filwego mo temaneng. (2)
- 1.1.7 Merogo ka moka e bose. Wena o rata ofe go ye e boletšwego mo temaneng ya ka godimo? Efa lebaka. (2)
- 1.1.8 Ke bolwetši bofe bjo bo ka hlolwago ke go se je merogo? (1)
- 1.1.9 Efa kgwedi e TEE yeo e welago go sehla sa Lehlabula. (1)
- 1.1.10 Efa mehuta ye MEBEDI ya dienywa tša gae yeo o e tsebago. (2)

[15]

1.2 Badišiša poledišano yeo e latelago mo seswantšhong se gore o kgone go araba dipotšišo tšeo di e latelago.

[Sowetan, 10 October 2003]

- 1.2.1 Na ke bomang bao ba boledišanago mo seswantšhong se? (2)
- 1.2.2 Molato wo o obilwego mo ke ofe? (1)
- 1.2.3 Na ke kotsi efe yeo e ka hlolwago ke tiragalo ye? Efa dintlha tše PEDI. (2)
- 1.2.4 Ge nkabe o le moahlodi o be o tla fa mootledi yo kotlo ya mohuta mang? (2)
- 1.2.5 Ge o lebeletše seswantšho se, o ka re mootledi ke motho wa mohuta mang (semelo)? Efa dintlha tše PEDI. (2)
- 1.2.6 Wena ge o be o le yo mongwe wa banamedi o be o tla dirang? (2)
- 1.2.7 Efa melao ye MEBEDI ye e swanetšego go latelwa ke baotledi ka kakaretšo. (2)

1.2.8 Efa melao ye MEBEDI ye e swanetšego go latelwa ke basepelakadinao.

(2)
[15]

PALOMOKA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KAKARETŠO

POTŠIŠO 2

Akaretša temana ye e latelago ka mantšu a 50 go ya go a 60.

Pele o ka reka setšweletšwa seo go thwego se na le diagammele tša *Hoodia gordonil*, o swanetše go ba o na le tsebo ya go lekola bonnete bja seo. Go na le ditšweletšwa tša go ka ba 150 ka mabenkeleng tšeo go thwego ke tša go fokotša mmele tša *Hoodia*. Semela sa *Hoodia* se humanega seka-leganateng ka dinageng tša Borwa bja Afrika. Batho ba morafe wa Ma-San ba be ba se šomiša bjalo ka moriana wa go alafa teng, go lapa le go thibela go swarwa ke tlala ge ba le leetong la go tsoma diphoofolo. Borasaense go tšwa *Khanseleng ya Saense le Intasteri ya Dinyakišišo* (CSIR) ba kgonne go gamolla todinyana yeo e bitšwago *P57* mo semeleng se sa '*Hoodia*', gomme bjale e šomišwa go lwantšha go nona. Ka ngwaga wa 2003 go saenetšwe kwano gare ga morafe wa Ma-San le *Khansele* (CSIR) ya gore Ma-San a tla fiwa phesente ye e itšego thekišong ya setšweletšwa seo. Yona *Khansele* yeo e file ba-*Unilever* le ba-*Phytopharm* laesense ya go tšweletša sedirišwa sa *P57* seo se tla bago gona mabenkeleng go tloga ka 2008/9. Mo nakong ye, ditšweletšwa tša nnete tšeo di hwetšagalago mabenkeleng ke tša go ba le leswao la *South African Hoodia Growers Association*. Tše dingwe tše di lego gona ga se tša nnete, ke tša bofora e bile ga di hole batho ba morafe wa Ma-San ka selo.

[E fetoletšwe le go amantšhwa go tšwa go: *O. The Oprah Magazine SA*, November 2006: 91]

PALOMOKA KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: THUTAPOLELO LE TIRIŠO**POTŠIŠO 3**

Bala papatšo ye e latelago gore o tle o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

DINAMUNENG

Etlang dinamuneng le je dienywa tša phepo.

MAREGA a rwala malwetši a go fapana, fela ge o eja dinamune o tla PHOLOGA.

Motho yo a phetšego gabotse o ja dinamune tše pedi ka letšatši!

Na wena ga o dume go ba motho yo a phetšego gabotse?

- 3.1 Ngwala malatodi a mantšu a a latelago:
- (a) Fapana
(b) Rwala (2)
- 3.2 Ngwala botee bja mantšu ao a thaletšwego. (2)
- 3.3 Ntšha lehlathi la felo le la nako go tšwa papatšong. (2)
- 3.4 Ngwala nyenyefatšo ya lentšu le, 'motho', o be o diriše nyenyefatšo yeo lefokong. (2)
- 3.5 Efa lehlaodi la sebopego le la palo go tšwa papatšong. (2)
- 3.6 Ke ka lebaka la eng mmapatši a ngwadile marega le phologa ka ditlhaka tše kgolo? (2)
- 3.7 Ngwala lediri le, 'ja', ka lebaka leo le fetilego. (1)
- [13]**

POTŠIŠO 4

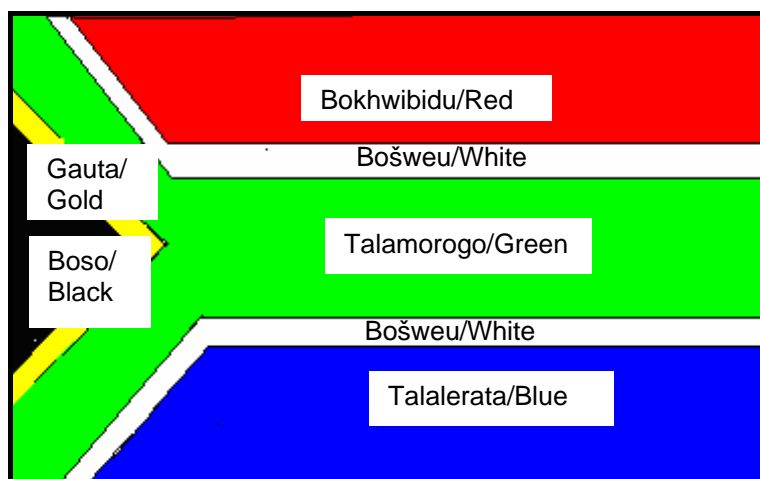
Temana ke ye e a latela, e bale gomme o arabe dipotšišo tša go e latela.

Morena Mogale yo e lego hlogo ya sekolo o na le mathata a baithuti ba go ithoma dikgapana ka nako ya sekolo. Baithuti bao ba dula mebileng, e re ge ba bangwe ba eya gae ka morago ga sekolo, ba sepele le bona tše o ka rego le bona ba tšwa sekolong mola go se bjalo. Baithuti ba mohuta wo ba ka feleletša ba utswa dithoto tša batho, ba lebetše le le rego 'kodumela moepathutse ga go lehumo le le tšwago kgauswi'.

- 4.1 Ngwala mafoko ao a thaletšwego ka kganetšo. (2)
- 4.2 Ntšha lešalašala le lešalašupi go tšwa temaneng ye. (2)
- 4.3 Go ithoma dikgapana ke go dira eng? (2)
- 4.4 Hlama lefoko ka leina le, 'baituthi', go laetša kwešišo ya lona. (2)
- 4.5 Ngwala khutsofatšo ya lentšu le, 'Morena'. (1)
- 4.6 Ntšha sediri, tiro le sedirwa go tšwa lefokong le le latelago:
Baituthi ba utswa dithoto. (3)
- 4.7 Ngwala lentšu le TEE sebakeng sa mantšu ao a thaletšwego lefokong le:
Batho bao ba utswago dithoto ba swerwe ke maphodisa. (2)
- 4.8 Ngwala tlhalošo ya seema seo se dirišitšwego mafelelong a temana ye. (2)
- [16]**

POTŠIŠO 5

Lebeledišiša seswantšho sa folaga ya Afrika-Borwa, gomme o arabe dipotšišo tšeo di botšišwago ka sona.

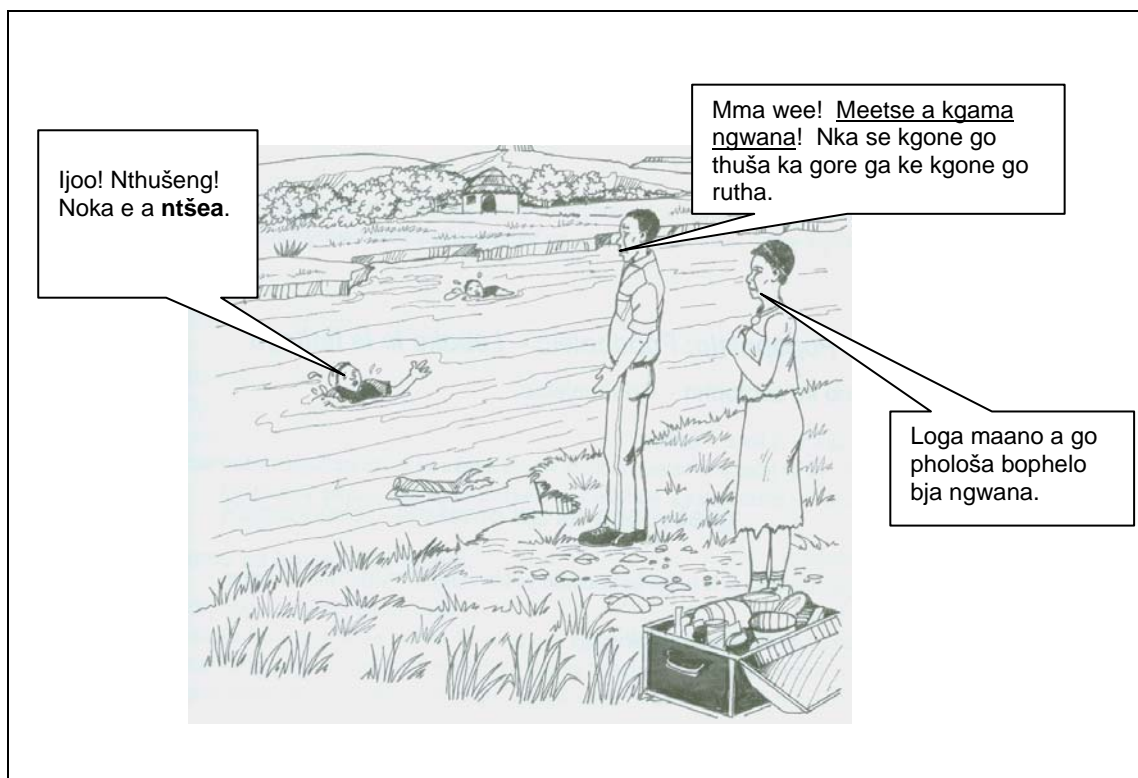
Hlaloša gore mebala ye e latelago e emetše eng?

- 5.1 Mmala wo moso. (1)
- 5.2 Mmala wa gauta. (1)
- 5.3 Mmala wa botalamorogo. (1)
- 5.4 Mmala wo mošweu. (1)

- 5.5 Mmala wo mokhwibidu. (1)
- 5.6 Mmala wa botalalerata. (1)
- 5.7 Ke ka lebaka la eng folaga ye e dirilwe ka mebala ya go fapafapana? (1)
- 5.8 Ke mmala ofe wo o laetsago leswao la Y? (1)
- 5.9 Leswao le la Y le hlaloša eng go Maafrika-Borwa? (2)
- [10]**

POTŠIŠO 6

- 6.1 Bala ditaba tšeo di lego mo seswantšhong se gomme o arabe dipotšišo tšeo di latelago.

- 6.1.1 Efa hlogo le moselana go tšwa lentšung le 'nthušeng'. (2)
- 6.1.2 Efa bong bja batho bao ba bonagalago seswantšhong. (2)
- 6.1.3 Efa mohuta wa lediri leo le ntshofaditšwego. (1)
- 6.1.4 Ngwala mafoko a mabedi a go fapana ka ditlhalošo ka lentšuu le, 'noka'. (2)

- 6.1.5 Thoma lefoko le le thaletšwego ka: Ngwana (1)
- 6.1.6 Ngwala lekpanyi go tšwa lefokong le: Nka se kgone go mo thuša ka gore ga ke kgone go rutha. (1)
- 6.1.7 Lefoko ke le: 'Loga maano a go phološa bophelo bja ngwana'. Le thome ka gore: Mosadi o boditše monna gore (1)
- 6.1.8 Ngwala lehlalošetšagotee la lentšu le 'rutha'. (1)
- 6.2 Temana ye e latelago e na le diphošo tšeo di hlotšwego ke mopeleto, tirišo ya tlhakakgolo le maswao a go fapana. Ngwalolla temana ye gomme o phošolle mo go fošagetšego gona. [11]

morena maleka o boloka chelete pankeng ka di 11 matšhe 2007 ya dipampiri e dira R2 000 ya silibera e dira R3 000 mola ya porontshe e dira R90. Monna yo wa mogumi o roma bashomedi ba gage Polokwane go pank.

[10]

PALOMOKA KAROLO YA C: 60**PALOMOKA YA TLHAHLOBO: 100**